

Har Luther komponerat flerstämmig sång?

Den allmänna uppfattningen av Luthers musikaliska begåvning och hans strävanden i »Fru Musicas» tjänst torde före reformationsjubileumsåret ha varit, att han ansetts som en stor musikälskare och därefter jämte en framstående musikkännare, som även praktiskt utövade denna konst. Dock har man särskilt från romerskt håll velat hävda, att han icke framträtt såsom komponist. I denna artikel blir nu ej fråga om huruvida han uppfunnit de melodier, på vilka hans psalmer sjungits, utan om han överhuvud kunnat komponera flerstämmig sång, och om han verkligen efterlämnat någon dylik.

Vi måste först göra klart för oss den musikaliska miljö, i vilken Luther levde, helst som denna var väsentligen olik vår tids förhållanden. Bland oss väcker det alltid en viss smickrande uppmärksamhet, om i synnerhet en »lekman» träder fram som kompositör. Annorlunda var det då. »Det låter nästan sagolikt», säger prof. Hermann Abert i sin artikel »Luther und die Musik» (Verlag der Luther-Gesellschaft 1924), »huru mycket musik officiellt och privat lärdes och bedrevs vid de tyska högskolorna på 1500-talet». I ett brev till rådsherrarna i alla Tysklands städer av år 1524 skyntas detta faktum, i det att Luther där omnämner, att ej blott språk och historia skulle man vid högskolorna inhämta utan ock sjunga samt lära sig musica jämte all matematica. Musikens studium betraktades härigenom ej såsom en specialuppgift, som blott tillhörde de blivande konstnärerna, skilt från andelivet överhuvud, utan den var faktiskt »ett bland de många uttrycken för en grundstämning, som

behärskade hela tidens andeliv». (Abert). Denna tid skilde ej på fackmusici och dilettanter, ej heller på folk- och konstmusik i samma mening som nu. Folkmusikens skapare påträffas ej uteslutande bland fackmusikerna utan kanske allra mest bland dilettanterna. Konstmusiken var besläktad med tidens konsthantverk. Det gällde icke så mycket skapandet och inspirationen utan förnämligast det gedigna arbetet. Formen var den kontrapunktiska satsen med sina självständigt gående stämmor. »Den dåvarande dirigenten hade ingen fast kör, ingen ständig orkester till förfogande, med vilken han på ett högt podium gav en konsert för publiken, skild från densamma genom en hög estrad, utan han kallade sina medhjälpare tillsammans från alla håll, från hem och verkstad, och dirigerade ej vad vi gemenligen kalla en konsert, utan höll, för att tala med Luther, 'med de sina en musicam'. Redan detta uttryck säger tydligen ifrån, att musiken denna tid ej var en offentlig utan en rent intern angelägenhet. Musiken trädde ej såsom nu fram inför folket, utan levde *mitt inne* i det samma.» (Abert).

Skulle vi på Luthers tid framställt vår fråga, om han komponerat flerstämmig sång, hade den nog icke rönt den uppseendeväckande och smickrande uppmärksamhet efter den tidens sätt att se saken, som den tvivelsutan skulle göra och väl också gör i våra dagar.

Man har ofta med allt erkännande av Luthers kyrkomusikaliska betydelse velat av hans smickrande ord om en av Senfls motetter draga den slutsatsen, att han alls icke för-

mådde komponera en motett¹. Yttrandet ang. Senfl lyder, som be-
kant: »Eine solche Mutete ver-
möchte ich nicht zu machen, wenn
ich mich auch zureissen sollte, wie
er dann auch wiederum nicht einen
Psalm predigen könnte als ich.»
Men yttrandet behöver nog icke
pressas ända därhän, som om
Luther kände sig oduglig till att
skriva motetter utan i st. så fattas,
som om han i ett sådant värv kände
sig Senfl vida underlägsen. Åtskil-
liga andra uttalanden bekräfta en
sådan tolkning. I tidskr. Siona 1917
fästes uppmärksamheten å ett av
d:r Anton i hans broschyr »Luther
und die Musik» anført, hittills föga
beaktat vittnesbörd av Luthers vän
och husläkare Ratzeberger i hans
skrift »Von D. Lutheri Schwachheit
und Erquickung und Belustigung
durch die Musikam». Stället lyder:
»Vermerkt er (Luther) aber biswei-
len an einem neuen Gesang, dass er
falsch abnotieret war, so setzte er
denselben ab uff die Linien und
rektifizieret ihm in continenti» (i
sammanhang). Luther var alltså i
stånd att genom sammanställande
av de särskilda stämmorna i parti-
tur finna och rätta ett uppkommet
fel och intresserade sig så livligt för
saken, att han gärna underkastade
sig denna möda. Man har också
pekat på att han även förstod att
till en flerstämmig sats föga ännu
en stämma, och det så, att stycket
»korrigerat och förbättrat» kunde
föra en musikkritiker bakom ljuset.
Detta framgår av ett brev från Co-
burg d. 15/8 1530 till J. Agricola, av
vilket här meddelas ett utdrag: Ve-
rum mitto hic ad vos causa exercitii
vestri cantionem quandam. Cum
enim quatruiduo neque legere neque
scribere mihi liceret, forte in cloaca
inveni chartam, in qua vetus hæc can-
tilena tribus vocibus erat composita,

quam ego expurgavi, correxi et emen-
davi, adjecta voce quarta, et textum
subito finxi: hoc scilicet consilio
valde vellem vestrum Capellanum M.
Georgium fallere, ut eam cantionem
a vobis ad me missam, tanquam
novam Augustæ pro adventu Cæsa-
ris et Ferdinandi e cantaria editam,
acciperet. Spes est autem, eum fal-
lere posse, si vos aliquantulum mihi
eam laudabitis, præsertim quod
audieritis simplicitatem in ea mul-
tis probari, porro textum reliquum
vos esse missuras. Si mihi placere
senseritis, tum ego hæc omnia illi
mittam, et, si res successerit, ut
istum bonum criticum et Momum
musicæ in tempestivum fefellero,
perpetuo ei ademerò auctoritatem
judicandæ musicæ, qua non parum
sibi placet. Forte et hinc Sirenes
aliquot excutiemus. Fac igitur hic
officium tuum, et hanc rem gnavi-
ter cura. — — Luthers skojfriska
humor förnekar sig då sannerligen
icke.

Slutligen må även här erinras
om hans allbekanta livfulla skild-
ring av den kontrapunktiska stilen
i företalet till Johann Walthers
»Lob und Preis der himmlischen
Kunst Musica» av år 1538. Där he-
ter det: »In der Musik ist vor allem
das seltsam und zu verwundern, das
einer eine schlichte Weise oder Te-
nor hersinget, neben welcher 3, 4,
5 Stimmen auch gesungen werden,
die eine solche schlichte Weise oder
Tenor gleich als mit Jauchzen rings-
herum spielen und springen und
mit mancherlei Art und Klang die-
selbe Weise wunderbarlich zieren
und schmücken und gleichwie einen
himmlischen Tanz reihen führen,
freundlich einander begegnen und
sich gleich liebenden Herzen um-
fangen, also diejenigen, so solches
ein wenig verstehen und dadurch
bewegt werden, dass nicht Seltsa-

¹ W. Bäumker: Das kath. deutsche Kirchenlied I sid. 20.

mers in der Welt sei, denn ein solcher Gesang mit vielen Stimmen geschmückt.» Härom säger Abert: »Detta är den äkta konstnärliga, levande och ingalunda skolastiska uppfattningen av kontrapunkten, som också ännu kan vara till stor nytta för nutidens musikelever.» Luther förstod också att skilja mellan det skapande geniet och den efterbildande talangen, då han om nederländaren Jasquin de Préz säger: »Er ist der Noten Meister, die haben es machen müssen, wie er wollte, die andern Sangmeister müssen es machen, wie es die Noten haben wollen.»

De anförda citaten bestyrka sålunda, att Luther kunde rätta fel genom sammanställande i partitur, tillfoga en fjärde stämma till en trestämmig sats, att han hade blick för det livliga samspelet stämmorna emellan, och att han väl kunde skilja musikgeniet från musikedletanten. Allt detta är ju förutsättningar för möjligheten, att han också själv skulle kunnat skriva en motett, även om detta måhända ej skulle ha varit hans särskilda nådegåva.

Man har också fört fram den frågan, om vi ej hava kvar även en av honom komponerad motett. Under reformationsminnesåret fördes denna tanke fram i diskussionen av Kreuzkirchekörens ledare i Dresden, prof. O. Richter. Han utgav då en skrift: »Non moriar sed vivam, 4-stimm. Mottensatz des Reformators» (Breitk. u. Härtels Verl. 1917). Min framställning stöder sig nu på W. Herolds relation härav i Siona 1917 sid. 127.

Luther, som vistades på Coburg under den avgörande riksdagen i Augsburg 1530, skrev då sitt berömda brev till Ludwig Senfl och bad honom sända sången *In pace in id ipsum*. Zwickaukomponisten Da-

vid Köhler berättar i tenorhäftet av sina i Leipzig 1554 tryckta »Zehen Psalmen Davids des Propheten», att Senfl som svar sänt honom sången *Non moriar sed vivam et narrabo opera Domini* (Ps. 118: 17). Därmed ville han övertyga Luther, att Gud ännu länge ville bevara honom för sin kyrka. Luther var denna kritiska tid stadd i svåra anfäkningar, och musiken var honom en rik tröstekälla.

Nu är det fråga, huruvida denna Senfls motett finnes kvar eller icke. I Zwickauer Ratsschulbibliothek finnes ett skadat exemplar, signerat L. S. (Ludwig Senfl) till texten *Non moriar*. Men så finnes det också ett annat *Non moriar*, som R. von Liliencron på sin tid trodde vara det rätta av Senfl. Teodor Kroyer har jämfört de båda motetterna och funnit den senare alltför enkelt satt för att vara av Senfl, alltför homofon och i ytterstämmorna ej särdeles konstmässig. Snarare verkar denna motett, som vore den skriven av J. Walther. Den förra motetten tyckes däremot av inre grunder härleda sig från Senfl.

Av de anförda skälen synes det knappt troligt, att Senfl skrivit båda dessa motetter men väl den förstnämnda. Men varifrån härstammar då den andra enklare?

Frågan blir klarare belyst, när man erfar närmare om fyndorten för densamma. Den återfinnes bland en del inflickade latinska sånger i ett gammalt drama »Lazarus» från år 1545 av Joachim Greff. Han skriver där: »Und auff den allerletzten Epilogum *Non moriar sed vivam D. Martini Lutheri IIII vovum aus seinem schönen Confite-mini. Das selbig stückerlein, weils kurtz und nicht so gar gemein ist, hab ichs allhie an diese Aktion auch mit drucken lassen . . . Folget, Non moriar sed vivam D. M.*

L.» I anledning härav tar Kroyer uttrycket efter orden och betraktar denna i Greffs drama inflickade latinska sång som *Luthers egen komposition!*

Stödjande sig på Kroyer har nu senast prof. Richter utgivit denna sats såsom Luthers eget verk. Han sätter vidare påståendet om Luthers författarskap i inre sammanhang med Luthers dåvarande stämning. Kroyer hade även erinrat om vad Andreas Poach (Allg. deutsche Biographi Bd. 26 s. 325 ff.) yttrar i sin skrift »Vom christlichen Abschied aus diesem sterblichen Leben des lieben teuren Mannes Matthei Ratzenbergers». Han säger: »Med texten Non moriar sed vivam har D. Martinus Luther ock tröstat sig i sin anfäktning, då riksdagen ägde rum i Augsburg 1530 och åtskilliga av motparten läto sig förnimma. De ville offra liv och gods för att utrota den lutherska läran. D. Martinus har också samma tid å Coburg på slottet i en kammare med egen hand skrivit samma vers Non Moriar . . . på väggen och noterna däröver. Själv har jag ännu så sent som år 1550 sett det och med min hand därunder skrivit *Dextera Domini fecit virtutem*, varvid jag också genom Guds nåd vill förbliva.» I samma anda berättar Matthesius i sin 9:de predikan över Luthers liv bl. a.: »Denna underbart vackra vers har han (Luther) med sin egen hand skrivit på alla väggar och ofta sjungit jämte antifonen *in pace in id ipsum.*»

Jag har ej sett någonstades, att det Kroyer-Richterska antagandet vunnit odelat gillande. Men ingen har numera heller påstått och kan omöjligen med föreliggande fakta påstå, att det vore alldeles omöjligt. Man vet ju, huru vid denna tid det stundom hände, att någon utgav sin komposition för att vara en erkänd mästaress och så skaffa den anseende. Detta ansågs ej omoraliskt. Det kunde ju ock vara frestande för Greff att påbörda Luther att ha skrivit denna tämligen obetydliga motett för att i slutakten av Lazarusdramat komma med en liten affekt för publiken, om den nu vid denna tid, då Luthers namn var känt i hela kristenheten, på grund av anförda förhållanden tog det vidare åt sig. Men å andra sidan skulle det ej förundra, om den oroliga stämning, som behärskade Luther på Coburg, då bud gingo av och an med underrättelser om riksdagen, och den därav följande slitningen mellan fruktan och hopp just bildade en psykologisk förutsättning för att stämningen skulle utlösa sig, ja varför icke även i utförandet av en mot konstnärlighet strävande flerstämmig tondiktning. Kanske detta »förstlingsförsök»(?) av den store mannen förråder en gåva att kontrapunktera musik, en nådegåva, som aldrig fick komma till utveckling, undanträngd som den blev av många ännu härligare nådegåvor hos detta skapande geni? Sådant är icke utan exempel även hos stora snillen. F. M. Allard.

Västra Tollstads kyrkas restaurering.

Som bekant nedrevos under senare delen av 1700-talet och förra hälften av 1800-talet ett mycket stort antal medeltidskyrkor. Dessa

härstammade ofta från 1100-talet, således från den tid, då kristendomen först fick fast fot i våra bygder. En synnerligen intressant samling